

УДК 371.4.017(09)“712”

**РЕАЛІЗАЦІЯ ВИХОВНИХ ІДЕЙ
А.С.МАКАРЕНКА: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНИЙ
СТАН**

**М.В. Гриньова,
Л.М. Гомля
(Полтава)**

У статті розкривається реалізація виховних ідей А.С.Макаренка у практиці установ виконання покарань, створення необхідних умов для виправлення правопорушників, їх морального оздоровлення.

Ключові слова: колонія для безпритульних дітей, рада командирів, система самоврядування, метод повноважень і доручень, пенітенціарні установи.

В статье раскрывается реализация воспитательных идей А.С.Макаренко в практике учреждений исполнения наказаний, создания необходимых условий для исправления правонарушителей, их морального оздоровления.

Ключевые слова: колония для беспризорных детей, совет командиров, система самоуправления, метод полномочий и поручений, пенитенциарные учреждения.

This article is exposed the realization Makarenko's educational ideas in practice of institutions of fulfillment punishment, creation necessary conditions for correcting offenders, their moral sanitation.

Key words: colony for street-children, council of commanders, the system of self-government, method of powers and assignments.

Перед сучасними пенітенціарними установами стоять складні соціально-педагогічні завдання не лише забезпечити реалізацію покарання у вигляді позбавлення волі, але й виправлення правопорушників, їх моральне оздоровлення. У широкому комплексі різноманітних засобів, спрямованих на підвищення ефективності процесу ресоціалізації колишніх правопорушників на основі його подальшої педагогізації та гуманізації, значне місце займає організація педагогічно доцільного дозвілля засуджених.

Результати спеціальних досліджень О.В.Пастушені (Білорусь), В.І.Ізотова (Росія), М.М.Фіцули, П.В.Вівчара (Україна) свідчать, що розумна організація дозвілля засуджених сприяє профілактиці скоєння злочинів та допущення порушень режиму в умовах УВП.

Метою даної статті є вивчення досвіду реалізації виховних ідей А.С.Макаренка у практиці установ виконання покарань, створення необхідних умов для виправлення правопорушників, їх морального оздоровлення в історичному та сучасному контексті.

Місце А.С.Макаренка в історії світової педагогічної думки визначається, передусім, тим величезним внеском, який він зробив у теорію і практику виховання підростаючого покоління. У його науково-теоретичній спадщині

дається глибоке і всебічне обґрунтування провідних принципів, систем організаційних форм і методів виховання.

У колонії ім. М.Горького, яку очолював Антон Семенович з 1920 по 1928 р., досить яскраво й результативно були втілені його педагогічні ідеї. У вересні 1920 р. А.С.Макаренко за пропозицією Полтавської губнаросвіти почав роботу з організації колонії для безпритульних дітей. У напівзруйнованому приміщенні колишньої колонії для малолітніх злочинців у 6-ти кілометрах від Полтави розпочалися нове життя і діяльність. Перші шість вихованців прибули сюди 4 грудня 1920 р. Поступово їх кількість зростала. Цей період у житті колонії був надзвичайно важким і в матеріальному, і в кадровому відношенні. Справа ускладнювалась тим, що колишній досвід організації таких закладів не відповідав вимогам і умовам того часу, а нового ще не було. Не існувало й літератури та посібників, за якими можна було б навчати і виховувати підростаюче покоління. Стара педагогіка фактично виявилася непридатною. Треба було створювати принципово нову науку, яка б базувалася на справді науковій методології.

На становлення А.С.Макаренка як педагога великий вплив справив М.Горький, завдяки якому Антон Семенович зумів «проникнути в таємниці й секрети нової радянської педагогіки», що перебуває «в горьківському руслі оптимістичного реалізму». Антон Семенович захоплювався вмінням великого письменника «проектувати краще в людині». В одному з листів до Максима Горького А.С.Макаренко зазначав, що його «виняткова віра в людину, щось єдине в усій всесвітній літературі», надихала і колектив колонії на творчість та самовідданість: «ця віра стала й вірою наших хлопців, вона створює в нашій колонії здоровий, веселий і дружній тон, з якого дивуються всі, хто у нас буває» [2, с. 265].

А.С.Макаренко разом із колективом довгий час шліфував візитну картку колонії – її назву, намагаючись більш точно розкрити сутність виховного процесу. У 1922 році назва колонії мала вже чітке формулювання – Полтавська трудова колонія імені М.Горького. Вона прийшла від колонії для малолітніх правопорушників (1920 р.), далі була трудова колонія для неповнолітніх дітей у Ковалівці (1921 р.), потім – трудова колонія імені М.Горького в Полтаві (1922 р.), нарешті – Полтавська трудова колонія імені М.Горького (кінець 1922 і наступні роки). Присвоєння колонії ім'я Максима Горького стало одним із найважливіших виховних факторів. М.Горький, у свою чергу, з великою увагою стежив за втіленням у життя макаренківської виховної системи і високо оцінював її. Звертаючися до видатного педагога, він писав: «Дивовижний Ви чолов'яга, саме з таких, яких Русь потребує» [2, с. 309].

Розвиток виховної системи у колонії здійснювався від «авторитарно-вимогливого тону до робітничого самоврядування». Значна частина господарських і адміністративних турбот були справою рук вихованців. У серпні 1923 р. педагогічна рада визнала можливим передати їм навіть саме завідування господарством. Із середини літа цього ж року як вищий господарський орган почала функціонувати рада командирів. Великого значення набули

засідання товариського суду. Покарання в колонії у згаданий період фактично вже не застосовувалися, навіть догани й зауваження стали рідкістю. Загальну атмосферу стосунків у колонії 1923 р. Антон Семенович характеризував так: «Тон веселий, життєрадісний, простий. Стосунки чудові. Робочий настрій із помітною часткою пафосу» [3, с. 31].

Великого значення надавав А.С.Макаренко розвитку самоврядування. У доповідній записці Головоцвуху НКО УРСР від 8 серпня 1925 р. він зазначав: «Уся система самоврядування має бути побудована за типом не демократичного народовладдя (як це дуже часто пропонується у літературі), а демократичного централізму, з якнайширшим розвитком методу повноважень і доручень і з найменшим вживанням дій і рішень «натовпного» типу» [3, с. 43].

Найголовнішими завданнями виховання А.С.Макаренко вважав вироблення дисциплінованості, працездатності, чесності. Уже в цей час Антон Семенович розробляв і реалізував відповідну інструментовку виховного процесу, яка згодом чітко визначилася в логіку паралельної дії [4]. У згаданій доповідній записці педагог підкреслював: «Загальна система виховних впливів має бути організована так, щоб вплив живих діячів (вихователів) не передавався безпосередньо дітям, а спрямовувався виключно на створення «мертвих» джерел впливу, організуючи таким чином цілісний вплив колективу» [3, 43].

Мистецтво виховання, на думку А.С.Макаренка, полягає в тому, щоб непомітно для дітей привести їх до наміченої цілі. Тому Антон Семенович особливо виділяв непрямий вплив, коли замість негайного покарання вихованця за провину лише фіксується його увага на неякісному виконанні своїх обов'язків. А саме покарання відкладається на певний строк. Цей прийом передбачає моральну установку на самоаналіз. Але при цьому надзвичайно важливо, щоб дитина, поставлена в умови чекання покарання, в той же час не відчувала приниження власної гідності. «Обробка» окремих вихованців, уважав А.С.Макаренко, тільки в рідкісних випадках повинна мати характер прямого звертання до них. «Насамперед вихователь повинен мобілізувати для такої «обробки» певну групу старших і впливових товаришів зі свого загону або навіть із чужого» [1, с. 87]. Адже найкращим способом подолання лінощів є відповідальність перед колективом.

А.С.Макаренко особливо виділяв такий прийом, як «авансування особистості». Один із шляхів реалізації цього прийому педагог бачив у створенні ситуації захоплення. Формування в учнів переконаності у власних силах, віра в можливість вихованця, довіра до нього набагато ефективніші від негативної оцінки чи осуду.

Антон Семенович висунув і обґрунтував принципово важливе положення, згідно з яким господарство повинно стати основним фоном педагогічної роботи колонії. Вихованці і рядові вихователі повинні всерйоз переживати господарські клопоти. А.С.Макаренко зазначав: «Сума цих переживань і становить той основний фон, на якому пишеться суто педагогічний малюнок.

Виховання і перевиховання, якщо воно повинно спрямовуватися паралельно загальному руху нашого суспільства, не може набрати інших форм, крім форми колективного господарювання, форми повної комуни. Трудовий процес, з нашої точки зору, є процесом педагогічно нейтральним... Тільки праця в умовах колективного господарювання для нас цінна, але цінна тільки тому, що в ній у кожний момент присутнє економічне піклування, а не тільки трудове зусилля» [2, 225-226].

Господарські справи стали відправною точкою процесу виховання в колонії ім. М.Горького. Усі форми її життя та організації виводилися з господарства й господарювання, у тому числі господарські вимоги до вихователя та вихованця, діяльність господарсько-активних загонів, точна дисципліна, праця, викликана господарською потребою, ігнорування вузько індивідуальних рис колоністів, господарська позиція у ставленні до навколишнього світу. Усе це і забезпечувало блискучі успіхи в діяльності колонії ім. М.Горького.

Вирішальною умовою успіху цієї виховної системи в колонії було послідовне здійснення найважливішого принципу педагогіки, який полягає в органічному поєднанні навчання з продуктивною працею учнів. А.С.Макаренко розробив для цього конкретну педагогічну технологію. Він писав: «Паралелізм роботи і знання як вимога визначає зміст освітньої роботи; зовнішньо цей паралелізм може бути виражений лише в стосунках праці та інтересу дітей. Те, що не виражене в дитячому інтересі, очевидно, не буде паралельним їх життю, їх праці. В яких би солодких формах ми не запропонували його дитині, ця солодкість буде лише в уявленні вчителя, в його задоволенні щодо «вдало» проведеного уроку. Йдучи назустріч інтересу дитини і рахуючись з логікою життя до колонії і в колонії, ми виявляємося якраз на шляхах новітньої педагогіки.» [3, с. 19].

Ті, хто відвідував колонію ім. М.Горького, часто ставили А.С.Макаренку таке «убивче запитання»: «Чому ваші вихователі виконують надто багато господарських обов'язків, адже у них не залишається часу для суто педагогічної роботи?» Макаренко у відповідь зазначав, що «виховує не сам вихователь, а середовище», яке в колонії, «завдяки зусиллям спрямовуючого педколективу, організується в найбільш вигідний спосіб навколо центрального пункту – процесу господарювання...» [2, с. 226-227].

Антон Семенович був глибоко переконаний у тому, що «реальна логіка колонії – це логіка господарства. Праця зумовлюється господарством, яке має відзначитися розвитком, могутністю, прибутковістю, веселим тоном... Логіка господарства і логіка праці разом дають залізну логіку комуни» [3, с. 54]. Така ж логіка застосовувалася до вихованця. Дітей, яких приймали до колонії, ознайомлювали насамперед з обшинно-господарськими вимогами. А.С.Макаренко вважав, що «педагогічна поза навіть у найменшій мірі не повинна бути помітна колоністові. Усяке педагогічно націлене прагнення має бути добре сховане в кабінеті організатора. У живому побуті комуни вихованець не повинен відчувати себе об'єктом виховання, він повинен від-

чувати тільки дотик точної логіки нашого спільного господарства і вимоги здорового розуму, які пред'являються до нього з боку нашого побуту» [2, с. 227-228].

Дуже важливим було й те, що педагоги колонії ім. М.Горького не нагадували вихованцям про їх «вчорашній день», про колишні «справи». А.С.Макаренко відзначав, що виховання хороших дітей і виховання правопорушників не може спрямовуватися відокремленими групами принципів, що не існує спеціальних прийомів виховання педагогічно занедбаних, а є загальні закони виховання. Навіть серед дітей не велися розмови про минуле.

Головну одиницю колективу в колонії являв собою різновіковий загін, до складу якого входило 10-15 вихованців. У нього була своя спальня, свій стіл у їдальні, свій одяг. Доручення дітям розподілялися лише через загони, тобто давалися загонам, а вони вже визначали конкретних виконавців. Усі командири загонів становили раду командирів, члени якої збиралися щосуботи, а у випадку необхідності – і в будь-який інший час. Найважливіші функції цього управлінського органу полягали в розподілі роботи між загонами, призначенні інших командирів, інших посадових осіб (комірник, комендант, завгосп, городник) та ін. Загальне управління справами колонії протягом дня покладалося на двох чергових – вихователя і вихованця, які стежили за роботою всіх загонів, майстерень, конюшні, свинарні та ін. Чергові також обчислювали прибуток колонії за день і витрати. Жодний документ без підпису одного з них був не дійсний. Усі вихователі брали участь у діяльності одного із загонів або у клубній роботі (у вечірній час).

У кінці травня 1926 р. колонія ім. М.Горького переїхала до Куряжу в складі 130 вихованців і службовців, у тому числі 70 комсомольців, було перевезено інвентар, корів, свиней та інше майно. У Куряжі почалося створення свідомого ядра колективу, основу якого становили «старі» горьківці. Залучення всіх вихованців до праці, точне дотримання певних правил і традицій, чітко організоване самоврядування, рівноправність усіх членів колективу сприяли швидкому оздоровленню всієї атмосфери в Куряжі, позитивно позначилися на вихованні дітей. У 1926-1927 навчальному році члени колективу колонії ім. М.Горького власними силами зробили ремонт своїх приміщень. На цей час школа колонії стала повною семирічкою. А.С.Макаренко склав нові програми, детально розробив плани занять, за якими працювали вчителі, груповоди і предметники. Було також уведено посаду завуча. Антон Семенович сам завжди був у курсі найновіших подій у шкільному житті й педагогіці і повсякденно дбав, щоб вихователі, вчителі також не відставали від життя, постійно підвищували рівень своїх знань.

Найзнаменнішим моментом у житті колонії була підготовка до зустрічі, а потім і сама зустріч з Максимом Горьким. Відвідання великим письменником колонії ім. М.Горького і комуни ім. Ф.Е.Дзержинського було одним із свідчень визнання макаренківської системи виховання. Після від'їзду М.Горького з Харкова А.С.Макаренко залишив колонію і повернувся до

комуни ім. Ф.Е.Дзержинського, якою керував з жовтня 1927 по липень 1935 р., де і продовжував надалі свою педагогічну діяльність.

Творча спадщина Антона Семеновича не обмежується 20-30-ми роками нашого століття, вся скарбниця його педагогічних ідей спрямована в майбутнє. Тому в сучасних умовах, коли необхідно вдосконалювати процес виховання учнівської молоді, застосовуються педагогічні досягнення А.С.Макаренка, використовується новаторський зміст його роботи.

Наприклад, у Кременчуцькій виховно-трудої колонії, поряд із забезпеченням ізоляції підлітків, ведеться цілеспрямована робота по їх перевихованню та підготовці до життя після звільнення. Співробітники допомагають засудженим осмислити помилковість невірних моральних понять, які у хлопців сформувались до і в період здійснення злочинів. Підлітки отримали змогу продовжити навчання в школі, здобути спеціальність у ПТУ, на виробництві.

Позитивних моментів у переоцінці життєвих цінностей стало набагато більше при втіленні у виховний процес елементів педагогіки співробітництва. Невипадково з початку 80-х років з лексики вихователів, майстрів зникло слово «засуджений», з яким вони звертались до підлітків, і з'явилося слово «вихованець».

Етапним для співробітників Кременчуцької ВТК став 1987 рік – рік підготовки до «впровадження окремих елементів моделі колонії майбутнього». Аналізуючи пропозиції авторів проекту нової моделі ВТК, треба відмітити їх бажання орієнтуватись на гуманну педагогіку та психологію, прагнення зменшити відчуження вихованців і співробітників установи. Мета експерименту полягала в апробації окремих елементів нової моделі ВТК, направлених на оптимізацію і гуманізацію процесу виконання покарань в умовах позбавлення волі неповнолітніх засуджених. Отримані напрацювання в умовах проведеного в минулому експерименту і в теперішній час ефективно використовуються. Розширюються права вихованців, удосконалюються елементи їх самоуправління, змістовно проводяться дні активу.

Про велику зацікавленість в результатах діяльності ВТК свідчать рішення батьківського комітету («Про надання допомоги школі в придбанні шкільних підручників та письмового приладдя», «Про підготовку до літнього сезону», «Про закріплення сиріт за членами батьківського комітету», «Про надання допомоги підліткам, які звільнились із ВТК» та інші). Вихованці знайомляться зі своїми правами і обов'язками одразу ж після прибуття в установу. Вихователі, вчителі надають підліткам допомогу у вивченні міжнародних документів, які стосуються прав дитини.

Розглянемо досвід надання соціально-психологічної допомоги підліткам, які знаходяться в місцях позбавлення волі:

У Павлоградській ВТК (Дніпропетровський ОЦССМ), де перебувають засуджені віком від 11 до 18 років, створено клуб «Довіра», засідання якого проводять щомісячно. Вихованці колонії одержують медико-соціальну, педагогічну, інформаційну допомогу. На базі колонії створюється експеримен-

тальний майданчик. Щорічно проводяться спортивні змагання між вихованцями ВТК та учнями ПТУ м. Павлограда.

На території Донецької області знаходяться Маріупольська ВТК та Макіївське ПТУ реабілітації ім. А.С.Макаренка, які плідно співпрацюють з відповідними міськрайцентрами ССМ. Гірницьким райцентром ССМ м. Макіївки проводилась просвітницько-корекційна та реабілітаційна робота серед 130 вихованців Макіївського ПТУ реабілітації ім. А.С.Макаренка. За 1997 рік було проведено 25 зустрічей з учнями 7-9 класів за темами: «Соціально-психологічна реабілітація особистості і підлітків, що скоїли правопорушення», «Міжособистісне спілкування та взаємини з підлітками та дорослими» тощо.

Тому необхідними умовами цілісної системи впливу дозвільних заходів на засуджених із метою формування їх готовності до соціально-нормативної самокерованої поведінки в умовах вільного життя у суспільстві наведені приклади дають можливість уважати:

– створення в установах виконання покарань культурно-виховуючого оточення, включаючи культуру взаємостосунків між пенітенціарним персоналом і засудженими, естетизацію побуту, праці тощо (відомо, зокрема, яку важливу роль відводив естетичним компонентам виховного середовища А.С.Макаренко);

– естетичну освіту засуджених, цілеспрямоване формування у них знань у різних галузях культури, стійкого інтересу до інформації такого роду;

– розвиток потреб, здібностей до різноманітних видів самостійної художньої творчості, залучення засуджених до колективної творчої діяльності, зміст і результати якої поєднують соціальну та індивідуально-особистісну значущість.

ЛІТЕРАТУРА

1. Макаренко А.С. Твори. В 7-ми т. – Т.5. – К., 1954.
2. Макаренко А.С. Твори. В 7-ми т. – Т.7. – К., 1955.
3. Макаренко А.С. Пед. соч.: В 8-ми т. – Т.1. – М., 1983.
4. Ярмаченко М.Д. Сутність педагогічної спадщини А.С.Макаренка: До 100-річчя з дня народження. – К., 1988.

УДК 37.03.(092)

АКТУАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ А. МАКАРЕНКА ПРО МАЖОРНИЙ ПОЧУТТЄВО-ЕМОЦІЙНИЙ ФОН КОЛЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В РЕАЛІЯХ ШКОЛИ “ЧАРІВНИЙ СВІТ”З

**Лещенко А.В.,
Лещенко М.П.
(Київ)**

На досвіді школи „Чарівний світ” розглядаються педагогічні стратегії, роботи з різними групами учнів, на засадах позитивного емоційного фону.